

INGEZONDEN.

De redactie behoudt zich voor, ter bevordering van spoedige plaatsing der stukken, zoo noodig eenige bekorting aan te brengen.

DE BETROUWBAARHEID EN PRACTISCHE BRUIKBAARHEID VAN DE PERIODIEKE ONTHOUDING.

In het *Ned. Tijdschrift v. Geneeskunde* van 5 Mei 1934 is een artikel van mijn hand opgenomen „Over de zekerheid van de periodieke onthouding”, wat aanleiding gaf tot mededeelingen en ingezonden stukken van VAN DER LEE, SMULDERS VAN EMDE BOAS en HOLT 1).

In mijn antwoord aan SMULDERS, deed ik de toezegging later op de kwestie van de *bruikbaarheid* der periodieke onthouding in een nieuw artikel terug te komen. Daar ondertusschen echter het door mij in Maart van dit jaar over deze methode gehouden referaat in druk is verschenen 2), behoef ik slechts de door het stukje van HOLT noodig geworden aanvullingen op mijn eerste artikel aan de lezers van dit *Tijdschrift* te verstrekken en een misverstand, mijn meening over de periodieke onthouding betreffende, uit den weg te ruimen.

Allereerst de feiten, waarom het gaat:

Mijn eerste publicatie besprak 12 gevallen van zwangerschap, waarvan drie tot stand zouden zijn gekomen buiten het volgens OGINO berekende vruchtbare tijdperk en wel bij de gevallen V en VII door een *enkelvoudigen* coitus, in geval VI door *enkelen* coitus na een bekenden datum. In geen van deze 12 gevallen was sprake van toepassing van de methode SMULDERS—HOLT.

Op mijn weerlegging van SMULDERS' bewering antwoordt HOLT nu met een stukje, dat in wezen niets anders is dan een zeer late critiek op mijn eerste bijdrage.

Met genoegen neem ik nota van de erkenning, dat de *wiskundige* zijde van mijn berekening tóch juist is. Daarmee vervalt dus het *eenige* „argument”, dat SMULDERS tegen mijn gevallen aanvoerde. Maar van de twee nieuwe argumenten die HOLT te berde brengt, vervult het tweede mij met verbazing! HOLT betoogt niet alleen, dat de gegevens, waarop ik den cyclusvorm bouwde, onvoldoende zouden zijn, doch zegt verder: „bovendien hebben de vrouwen van geval VI en VII geen rekening gehouden met de voorschriften van ons boek, 6e druk bldz. 39 en 40, 44 en 59. Er is dus, behalve tegen de conditio sine qua non, in *verschillende opzichten* tegen de regels gehandeld 1).”

In mijn artikel staat echter duidelijk o. a. in de samenvatting te lezen, dat we met gevallen van enkelvoudigen coitus hebben te maken (uitgezonderd geval VI, waar echter evenmin van periodieke onthouding sprake is) zoodat dus door de bewuste vrouwen geen periodieke onthouding volgens SMULDERS—HOLT werd toegepast, en moeilijk van „andere fouten” „geen rekening houden met de voorschriften” en „handelen tegen de regels” kan worden gesproken!

Alleen op HOLT's eerste en sterkste argument behoef ik dus nader in te gaan.

Daarbij stel ik voorop, dat ik het met HOLT volkomen eens ben, dat om een geval als *absoluut bewijzend* tegen de zekerheid van de periodieke onthouding te kunnen aanvoeren, de cyclusvorm uit schriftelijke aantekeningen, liefst over verschillende jaren, moet zijn opgebouwd. Van deze meening heb ik reeds lang voor HOLT's critiek — namelijk in Maart 1934 — in het openbaar blijk gegeven. Ik verklaarde toen over de bewuste drie gevallen: „Op *absolute bewijskracht* — in de strikste beteekenis — kunnen ze geen aanspraak maken, doch in *overtuigingskracht* schieten ze niets te kort”. 3).

HOLT onderschat dan ook ten eerste mijn ervaring en zelfcritiek, door ten onrechte te meenen, dat ik weinig echte cycluslijsten heb gezien en daardoor het

1 HOLT, *Ned. T. v. G.*, 78, bldz. 4870.

2) v. EMDE BOAS, *De periodieke onvruchtbaarheid*, L. J. VEEN, Amsterdam 1934.)

3) v. EMDE BOAS, l. c., bldz. 100.

slachtoffer ben geworden van onbewuste geheugenvervalsching van mijn zegsvrouwen. Ik heb mij van dit gevaar zeer wel rekenschap gegeven.

Onder ons uitgangsmateriaal kwamen verschillende schijnbare uitzonderingsgevallen voor, die vanaf den beginne als onbruikbaar ter zijde zijn gelegd, daar hier de cyclusvorm inderdaad uitsluitend op het geheugen van de vrouw moest worden geconstrueerd.

Met de gevallen V, VI en VII was echter iets anders het geval; in geval V 1), kon de voor ons doel gewichtige *ondergrens* van den cyclus worden vastgesteld, doordat de vrouw, die in gestadige vrees voor zwangerschap leefde, de gewoonte had den datum van de laatste menstruatie en den dag, waarop ze de volgende *op zijn vroegst* kon verwachten, te noteeren. Hoewel deze aantekeningen *niet volledig* waren bewaard, bevestigden de bestaande — evenals in geval VI — *ten volle* haar zeer nadrukkelijke mondelinge mededeelingen, zoodat de ondergrens van den cyclus op alleszins bevredigende wijze kon worden vastgesteld op 29 dagen.

Evenmin als HOLT ken ik in het algemeen waarde toe aan de beweringen van de vrouw — „zoo maar op het geheugen af”, en nimmer zal ik zonder schriftelijke data periodieke onthouding laten toepassen, doch hij onderschat naar mijn meening — misschien door den geheel anderen aard van zijn materiaal — de waarde van bepaalde affectieve factoren, die — in stede het geheugen te vervalschen — het soms noodgedwongen terdege scherpen!

Bij *geval VI* heb ik destijds zelf uit oude almanakjes den cyclusvorm voor een groot deel kunnen reconstrueeren. Ook hier waren de gegevens niet volledig bewaard, maar de nog aanwezige kwamen weer ten volle overeen met de vroegere mondelinge mededeelingen. Later is mij nog gebleken, dat de cyclus van 28 dagen, die slechts eenmaal zou zijn voorgekomen in den loop van de laatste twee jaren, wat dag en datum betrof volkomen overeenstemde met hetgeen patiënte mij tevoren had verteld. Dat ik deze bovengrens daarom aanvaard heb, komt mij alleszins billijk voor.

Tenslotte *geval VII*. Het feit, dat ik het verhaal van deze patiënte klakkeloos aanvaardde, zou op gebrek aan ervaring wijzen. HOLT beschouwt een enkelvoudigen 28-daagschen cyclus blijkbaar als een mythos en wil daarom alle waarde aan dit geval ontnemen. Hij moet echter voorzichtig zijn met dit tweesnijdende zwaard, dat behalve dit geval, ook de *Wet van OGINO* zou kunnen bedreigen! Want wat zegt HOLT, wanneer hij in twijfel trekt, dat onder de *10000 gevallen*, die ik aan het dr. ALETTA JACOBS Huis zag, één als dit zou kunnen zijn voorgekomen, wel van de *81 gevallen* van eveneens enkelvoudigen cyclus, waarop OGINO zijn wet heeft opgebouwd en van welke toch toevallig in een ziekenhuis opgenomen operatiepatiënten eveneens nergens vermeld wordt, dat ze in het bezit van een volledige cycluslijst waren!

HOLT behoeft mij niet voor te houden, dat de vierweeksche, enkelvoudige cyclus tot de grootste zeldzaamheden — en over een tijdsverloop van jaren waarschijnlijk zelfs tot een der vele menselijke ficties behoort. Ik kan hem zelfs verzekeren, dat mijn eerste antwoord op de mededeeling van een vrouw, dat ze „precies om de vier weken menstrueert” steeds is een spottend „op welken dag van de week?”, omdat ze daarmee bijna altijd direct haar „(onbewuste) geheugenvervalsching” moet toegeven. Maar in drie gevallen, voor zoover mijn geheugen reikt, was ik degen, die aan het kortste eind trok en nog pas geleden heb ik kunnen waarnemen, dat een jonge vrouw, gedurende een aantal maanden steeds op Vrijdag ongesteld werd en — eveneens op Vrijdag — 14 dagen voor de echte ongesteldheid een bloedrige afscheiding (ovulatieverschijnsel?) bemerkte. Of het nu nog zoo is, weet ik niet, daar ik haar, jammer genoeg, uit het oog heb verloren.

Dat OBATA trouwens een percentage enkelvoudige cycli van 0.7 pCt. opgeeft en er dus onder het materiaal van het ALETTA JACOBS Huis — van de 5000 patiënten

1) Waarvan ik schreef, dat ik het „niet *volkomen* overtuigend” achtte, d.w.z. niet voor 100 pCt. bewijzend, hetgeen wel iets anders is, dan „niet overtuigend” wat HOLT ervan maakt!

van onze overige consultatiebureaux afgezien — een kleine 70 moeten voorkomen, zal ook HOLT niet willen ontkennen.

Ik heb hier de opgave van de patiënte aanvaard — hoewel ik ook zelf geneigd ben en was het „op dag en uur”! — cum grano salis te nemen

1e. omdat deze patiënte op advies van de moeder jaranlang periodieke onthouding — een soort verminkte methode van CAPELLMANN — op eigen houtje toepaste en daardoor aan de menstruatiedata steeds alle aandacht had besteed.

2e. omdat zij — en later eveneens haar man — spontaan over een *vasten* dag als menstruatiedag begon en *niet* over vier weken sprak, waaraan zij nog toevoegden, dat na de bevallingen de dag zelf steeds een andere was geworden.

Ik houd, ondanks de critiek van HOLT staande, dat mijn gevallen — al mogen zij niet op *absolute* bewijskracht aanspraak maken — voldoende overtuigingskracht bezitten om in dit moeilijke beginstadium van bewering en tegenbewering medegedeeld te mogen worden als waarschuwing tegen een door geen enkele statistiek gestaafd, al te groot optimisme, temeer omdat gevallen als deze, waarbij wel volledige cycluslijsten bestaan, de eerste jaren zeldzaam zullen blijven.

Overigens meen ik, dat HOLT, evenals SMULDERS — juist doordat hij in de dwaling verkeert, dat mijn gevallen quasi-mislukkingen van de periodieke onthouding zijn — langs de kern van mijn betoog heeft heengezien. Het was mijn doel aan te toonen, dat bepaalde invloeden in staat zijn het ovulatietijdstip plotseling niet onbelangrijk te wijzigen. Dat dit zoo is, wordt thans door SMULDERS en HOLT in het voorbericht van den 7den druk van hun boek en in het laatste artikel van SMULDERS volmondig toegegeven, terwijl in den 6den druk nog veel meer de nadruk op de „vervroegde” en „verlate” menstruatie werd gelegd. Nu schrijft SMULDERS daarentegen o. a. dat iedereen die geregeld periodieke onthouding adviseert, meermalen afwijkende cycli waarneemt.

Tenslotte nog dit: Men gelieve in mij geen tegenstander van de periodieke onthouding te zien. Integendeel, mijn geheele streven is er op gericht, deze natuurlijkste en mooiste wijze van geboorteregeling zoo snel mogelijk te volmaken. De poging, die ik tezamen met dr. A. VOET heb gedaan om ook voor den mensch aan te toonen, dat het bevruchtungsvermogen van de kiemcellen snel verloren gaat, en mijn zoo juist verschenen boek zijn daarvan het beste bewijs.

Naarmate mijn ervaringen groter worden, ga ik de methode OGINO steeds meer waardeeren. Men let wel: *de methode OGINO, niet die van SMULDERS-HOLT*, die er aanmerkelijk van verschilt. OGINO neemt iederen cyclus, die in een zeker tijdsverloop is voorgekomen, als bepalend voor den cyclusvorm aan. Vandaar, dat hij eerlijk erkent, dat zijn stelsel van periodieke onthouding bij niet meer dan de helft van de vrouwen bruikbaar is. Want de rest heeft cyclusschommelingen groter dan 10 dagen en voor deze acht OGINO zijn methode ongeschikt.

SMULDERS en HOLT daarentegen beweren, dat zij door onderscheid te maken tusschen „normale” en zogenaamde „pathologische” cycli en door de invoering van de begrippen „vervroegde” en „verlate” menstruatie, hun methode voor veel meer vrouwen bruikbaar hebben gemaakt, zonder dat deze daardoor aan zekerheid heeft ingeboet. In mijn eerste artikel heb ik echter getracht aan te toonen, dat aan de invloeden, die vervroegde en verlate menstruatie kunnen veroorzaken, eveneens de verschuiving van de ovulatie zelve moet worden toegeschreven. SMULDERS — zie zijn laatste artikel — ontkent dit thans niet meer.

Het is duidelijk, dat wanneer deze invloeden zich doen gelden na de ovulatie, de corpus-luteum-phase zelf kan worden gewijzigd, zoodat een vervroegde of verlate menstruatie eventueel het gevolg zal zijn.

Maar de geheele periodieke onthouding berust juist op het feit, dat het corpus luteum een levensduur bezit, die door de natuur met groote hardnekkigheid onder de meest uiteenlopende omstandigheden wordt vastgehouden, terwijl van de rijpingsphase van den follikel juist het tegendeel bekend is. Naar mijn meening moet bij vrouwen, bij wie allerlei uitwendige omstandigheden toch in staat zijn den zoo standvastigen levensduur van het corpus luteum te veranderen, de rijpingsphase van den follikel nog veel gemakkelijker kunnen worden gewijzigd. SMULDERS

en HOLT leggen zelf den nadruk erop, dat hier het gestel (de asthenische constitutie) een groote beteekenis heeft, ze schrijven verder:

„Tevens moet de mogelijkheid aangestipt worden, dat een abnormale invloed die in het laatste gedeelte van het praemenstruum — dus kort voor de menstruatie — optreedt, soms nog kan nawerken in het volgens postmenstruum en aldus een pathologische conceptietermijn in den volgende cyclus kan verwekken. Dit is natuurlijk alleen mogelijk bij sterk werkende invloeden.”

Naar mijn meening moeten dan ook de „echte „vervroegde” en „verlate” menstruatie allerminst als quantité négligeable worden beschouwd, doch als een waarschuwing, dat men hier te maken heeft met een vrouw bij wie, vroeg of laat, doch eerder dan bij de gemiddelde, een verspringing van de ovulatie te verwachten is!

Dat SMULDERS-HOLT inderdaad er in geslaagd zijn hun methode voor veel meer vrouwen „bruikbaar” te maken komt doordat zij bij de vaststelling van hun voorschrift, in tegenstelling met OGINO, eenige der voorgekomen cycli als „vervroegde” of „verlate” menstruaties elimineeren, zoodat de grenzen waarbinnen de cyclus varieert, vanzelfsprekend veel nauwer worden en het aantal vrouwen, dat cyclusschommelingen vertoont, grooter dan 10 dagen, veel kleiner, namelijk zoo klein — als zij zelf wenschen!

Dat tegenover deze uitbreiding nadeelen moeten staan, spreekt vanzelf. Zooals blijkt uit den raad, waarmee SMULDERS zijn laatste artikel besluit: „men moet in iederen nieuwen cyclus rekening houden met mogelijke afwijking van den cyclusvorm door buitengewone levensomstandigheden en andere oorzaken, die den normalen cyclusloop kunnen wijzigen”, zijn bijzondere maatregelen noodig geworden om verder de *betrouwbaarheid* te waarborgen. Deze bijzondere maatregelen (onthouding in bepaalde cycli) nu brengen volgens mij de *practische bruikbaarheid* van de methode in gevaar, vooral nu door den nieuwen raad van SMULDERS aan „de buitengewone levensomstandigheden en andere oorzaken” in de practijk van de periodieke onthouding zoo'n groote plaats wordt toebedeeld.

Gezien het feit, dat SMULDERS zelf van meening is, dat een cyclusverspringing van 10 tot 12 dagen door deze oorzaken niets ongewoons is en men nimmer vooruit kan zeggen, of dit een verkorting dan wel een verlenging zal zijn, is men nog niet zeker met de uitbreiding van den onthoudingstermijn met drie of meer extra dagen naar beide kanten — zooals SMULDERS op blz. 59 van zijn boek (zesde druk) aanbeveelt —; deze drie of meer dagen zijn volkomen *lukraak* gekozen, het eenige volkomen veilige en dus het eenig juiste zou onder deze omstandigheden alleen maar zijn: absolute onthouding tot men zekerheid heeft, dat de cyclus weer in normale banen is teruggekeerd.

Dit beteekent dus: onthouding gedurende een of meer cycli. En wanneer men, uit SMULDERS' eigen voorbeelden nagaat, dat een reisje in de week voor de menstruatie, „het schrikken van de vrouw, omdat de huisdokter bij ons dochtertje waterpokken geconstateerd had” of „doordat ons dochtertje tweemaal van eenige trapjes is gevallen” dus gebeurtenissen, die in het leven van elke gezonde huismoeder eenvoudig *onvermijdelijk* zijn, onder de „buitengewone levensomstandigheden en andere oorzaken” een hoofdrol spelen, dan zou men bijna geneigd zijn de periodieke onthouding tegenover haar apostel SMULDERS in bescherming te nemen en hem voor te houden, wat ROBIN reeds in de 2e helft van de vorige eeuw over deze dingen neerschreef:

„Indien het zoo ware, zouden ook de coitus en andere vormen van geslachtelijke opwinding de ovulatie moeten verhaasten en de menstruatie vervroegen. Maar iets dergelijks ziet men niet. Er zijn dieper grijpende invloeden noodig om de rijping en de breuk van den follikel te versnellen of te vertragen....

De standvastigheid (hiervan) maakt het onwaarschijnlijk, dat deze eenvoudige invloeden het normale gebeuren bij de ovulatie zouden kunnen doen afwijken” 1).

Nee, ik geloof niet, dat we SMULDERS op dezen weg moeten volgen. De helft van de vrouwen kan van de periodieke onthouding volgens OGINO gebruik maken, als na een jaar de cyclus voldoende is vast komen staan en dan geen grootere

1) *Dictionnaire des sciences médicales* (deel .F art. Fécondation bldz. 356).

schommelingen zijn gezien dan 10 dagen. Ook op haar hebben de kleine onaangenaamheden van het leven gedurende dat jaar ingewerkt, zonder de cyclus al te zeer te doen ontsporen. We kunnen dus — zonder eenigen waarborg te mogen geven, want een zeker percentage mislukkingen zal men blijven houden — in zee gaan met het vertrouwen, dat een voorschrift, op alle voorgekomen kringlopen gebaseerd onder normale omstandigheden ook voor het volgend jaar voldoende betrouwbaar is. Treden werkelijk abnormale omstandigheden op, dan zou ik — evenals ik dat voor de vruchtbare dagen doe — de echtparen de keus laten tusschen een voorbehoedmiddel en onthouding.

Bij de andere helft van de vrouwen, waarbij de cyclusschommelingen deze grenzen overschrijden, voel ik voor uitsluitende toepassing van de nieuwe methode SMULDERS—HOLT op groote schaal niet veel. Wanneer slechts een enkele cyclus, (bijvoorbeeld één van 42 dagen) voorgekomen in een tijd waarin *werkelijk diep-ingrijpende gebeurtenissen* hebben plaats gevonden, ver uit de voor de vrouw normale grenzen (bijvoorbeeld 25—32) valt, durf ik het in de practijk desnoods wel aan het voorschrift toch te baseeren op 26—32, hoewel ik de vrouw dan steeds de waarschuwing geef, dat we bij haar een grooter risico loopen! Komen de afwijkingen echter vaker voor, dan geef ik de voorkeur aan het veilige anti-conceptioneele middel boven de methode SMULDERS—HOLT, die *hier*, om SMULDERS' eigen woorden te gebruiken „op een lukraak en roekeloos hazardspel” zou gaan lijken, waarbij men, zeer enkele dagen vrij geslachtsverkeer te „winnen” en een ongewenschte zwangerschap te „verspelen” heeft!

Het echtpaar is dan nog vrij om van de eventueel voorkomende vrije dagen van het tweede onvruchtbare tijdperk gebruik te maken, zonder alleen daarop aangewezen te zijn. Doch dan: berekend naar den *langsten* cyclus, die in *werkelijkheid* voorkwam!

Ditzelfde geldt ook voor de methode SMULDERS—HOLT bij de zoogende vrouw en in de overgangsjaren.

Ik sprak zoeven van „zeer enkele” dagen.

Een kleine berekening moge dit nog verduidelijken:

Wij hebben het hier uitsluitend over die vrouwen, bij wie OGINO zijn methode niet wil toepassen, bij wie cyclusschommelingen van meer dan 10 dagen zijn. De onthoudingstermijn is dus op zijn minst 1 week + 10 dagen = 17 dagen!

Is er bovendien nog sprake van omstandigheden, die een „pathologische conceptietermijn” zouden kunnen doen ontstaan — zie boven — dan moet deze termijn volgens SMULDERS—HOLT nog met „eenige” dagen worden uitgebreid (lukraak!) of de heele cyclus + eventueele volgende onthouding worden toegepast. SMULDERS geeft zelf voorbeelden daarvan.

Geval 45: Een vrouw, die onder andere cycli vertoont van 22 en 24 dagen, krijgt een voorschrift (19) — $11 = 30$. Van het tweede onvruchtbare tijdperk gingen hier achtereenvolgens nog 3, 4, 1 en 6 dagen verloren!

Bij de zoogende vrouwen gaat SMULDERS bij voorkeur uit van een langen cyclus en geeft hij voorschriften als $8 + (26) - 11 = 45$.

Wanneer men dan echter ziet dat cycli van 29, 30, 32 dagen niets ongewoons zijn in dien tijd (zie SMULDERS' gevallen 3, 4, 5, 6, 8, 10, 12) is het duidelijk, dat het echtpaar geheel aangewezen is op de paar dagen, die na afloop van de menstruatie overschieten van het eerste onvruchtbare tijdperk. Doch wanneer men tevens bemerkt (geval 9 bldz. 63 zevende druk), dat *ook een cyclus van 21 dagen* tijdens het zoogen voorkomt, zoodat zelfs deze paar dagen niet eens meer absoluut veilig zijn, blijkt toch wel overduidelijk, dat de methode SMULDERS—HOLT hier inderdaad een kansspel is, met hoogen inzet, om een luttele winst, dat hier de periodieke onthouding medisch niet verantwoord is, dat ook hier de niet moeilijke keus moet worden gedaan tusschen het door een arts voorgeschreven onschadelijke en betrouwbare anti-conceptioneele middel en de absolute onthouding, over welker schadelijke gevolgen SMULDERS en ik het zoo broederlijk eens zijn!

SMULDERS, die anti-conceptioneele middelen mijns inziens ten onrechte zoozeer

verfoeit, had echter geen keus. Hij heeft een verdienstelijke poging gedaan om de periodieke onthouding voor *alle* vrouwen geschikt te maken, doch is daarin, zooals ik heb aangetoond, niet geslaagd.

De praktische bruikbaarheid en de betrouwbaarheid van de nieuwste methode SMULDERS—HOLT laten in de talrijke gevallen, die volgens OGINO en vele anderen niet geschikt zijn voor periodieke onthouding, te veel te wenschen over en wel is het zoo, dat steeds de eene ten bate van de andere in het gedrang komt. Dit bezwaar tegen de methode van SMULDERS—HOLT doet aan de groote waarde van de oorspronkelijke methode van OGINO niets af.

Evenmin verkleint het de werkelijk niet geringe verdiensten van SMULDERS zelf, die door het bekend maken van de ontdekkingen van OGINO en KNAUS, maar vooral door zijn strijd voor de maatschappelijke indicatie tot geboortebeperving en door zijn stelling nemen tegen de absolute onthouding, de zaak van de bewuste geboorteregeling in ons land gediend heeft op een wijze, waarvoor wij, die door hem als verfoeilijke tegenstanders worden beschouwd en behandeld, doch in feite zijn trouwe bondgenooten zijn, hem, ondanks alles, dankbaar moeten wezen.

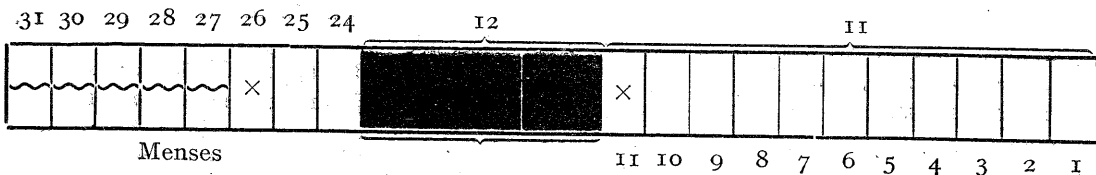
Naschrift (25 November 1934).

Dit artikel was ter perse, toen ik een geval zag van mislukte toepassing van periodieke onthouding, waarbij aan *alle* eischen, die SMULDERS en HOLT stellen, was voldaan.

1°. De cyclusvorm was reeds vóór de patiënte bij mij kwam uit schriftelijke aantekeningen over een voldoende lang tijdsverloop vastgesteld op 27—31. De cycli, waargenomen sinds ik haar controleerde, klopten daarmee: 29, 29, 31, 27, 31. Tegen een toëpassing van periodieke onthouding volgens een formule $8 - (12) - 11 = 31$ kon dus geen bezwaar worden gemaakt.

2°. Desondanks mislukte de periodieke onthouding reeds de eerste maand, hoewel de betrouwbare en bevattelijke patiënte met nadruk verzekert, dat gedurende de geheele onthoudingstermijn van geslachtelijke toenadering in den vorm van „gevaarlijke intimiteiten” — waartegen ik zeer nadrukkelijk en uitvoerig had gewaarschuwd — geen sprake was geweest. Bijzondere gebeurtenissen, die op het cyclusbeloop invloed zouden hebben kunnen uitoefenen, hadden evenmin plaats gevonden.

3°. Als mogelijke oorzaak kwamen twee coitus in aanmerking: een, die drie dagen vóór de conceptietermijn had plaats gevonden en een — die naar mijn meening wel voor de mislukking aansprakelijk moet worden gesteld — op den *ochtend* van den *elfden* dag vóór de verwachte menstruatie.

Toen ik de graviditeit vaststelde, heb ik de vrouw medegedeeld, dat van een „voorzichtige” toepassing, die ik haar voor de eerste maanden had aangeraden toch wel geen sprake was geweest, omdat ze slechts $7\frac{1}{2}$ uur na het verstrijken van de vruchtbare periode had afgewacht. Zeer terecht hield zij mij tegen, dat in het boek van SMULDERS (*bldz. 50, 7e druk*) te lezen staat „de geheele berekening wordt uitsluitend in volle kalenderdagen uitgevoerd, ook die van de onthoudings- en vrije dagen”.

Ook dit geval stelt weer de noodzaak van *volledige statistieken* in het licht. Deze alleen kunnen het percentage mislukkingen objectief vastleggen en daarmee de quaestie van de betrouwbaarheid van de periodieke onthouding uiteindelijk brengen buiten de onzekere sfeer van casuïstiek zonder meer.

Amsterdam,

21 October 1934.

C. VAN EMDE BOAS.